

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

УДК 159.922

ВОЛОШЕНКО Н.О.

асистент кафедри педагогіки та психології
Маріупольського державного університету,
м. Маріуполь

У статті розкривається зміст поняття особистісної готовності до безпечної поведінки, аналізуються вікові особливості підлітків. Представлено результати емпіричного дослідження вікових особливостей особистісної готовності до безпечної поведінки у підлітковому віці. Статистично доведено наявність відмінностей у рівні особистісної готовності до безпечної поведінки та інших особливостей особистості між групами молодших та старших підлітків.

Ключові слова: *особистісна готовність до безпечної поведінки, ризик, підлітковий вік.*

ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТНОЙ ГОТОВНОСТИ К БЕЗОПАСНОМУ ПОВЕДЕНИЮ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

В статье раскрывается содержание понятия личностной готовности к безопасному поведению, анализируются возрастные особенности подростков. Представлены результаты эмпирического исследования возрастных особенностей личностной готовности к безопасному поведению в подростковом возрасте. Статистически доказано наличие различий в уровне личностной готовности к безопасному поведению и других особенностей личности между группами младших и старших подростков.

Ключевые слова: *личностная готовность к безопасному поведению, риск, подростковый возраст.*

Життя у сучасному місті досить часто пов'язано з небезпекою та ризиком отримання травм. І особливо незахищеними у цьому плані є саме підлітки, тому що прагнення самоствердження та потреба у схваленні і прийнятті з боку однолітків постійно спонукають їх до скоєння небезпечних, ризикованих вчинків. Тому особливо актуальним є дослідження готовності діяти небезпечно і обережно у підлітків.

У сучасній психологічній науці зібрано досить великий теоретичний і практичний матеріал щодо проблеми готовності людини в різних видах діяльності. Визначено безліч сформованих понять готовності, виведено зміст, структуру, основні параметри готовності й умови, що впливають на динаміку, тривалість і стійкість її проявів. Готовністю займалися й розробляли ідеї, пов'язані з нею, такі вчені як: М.І. Дьяченко, Ф.І. Иващенко, Л.О. Кандибович, Я.Л. Коломенський, О.Т. Короткевич, І.Б. Котова, О.І. Кочетов, В.С. Мерлін, В.М. Мясичев, М.Д. Левітов, Л.С. Нерсисян, А.Ц. Пуні, В.Н. Пушкін, К.К. Платонов, Д.М. Узнадзе, П.Р. Чамата тощо.

Готовність у буквальному розумінні має два значення. Перше – це згода зробити що-небудь, у другому ж, як стан, при якому все зро-

блено, усе готово для чого-небудь [1, 8]. Особистісна готовність до безпечної поведінки (ОГБП) – це стійке психологічне утворення, яке зумовлює схильність людини діяти певним чином з метою самозбереження та застереження отримання травм [2]. Враховуючи підвищений рівень травмування у підлітковому віці, дослідження особливостей ОГБП людини саме у цьому періоді життя набуває особливої актуальності [4].

Розвиток особистості у підлітковому віці відбувається дуже стрімко і динамічно. Тому певні психологічні характеристики можуть суттєво відрізнятись у молодшому та старшому періодах цього віку [3, 11, 12].

Мета. За допомогою порівняльного дослідження простежити вікові відмінності у рівні ОГБП, а також у інших особливостях особистості, пов'язаних з даним видом готовності до діяльності у осіб підліткового віку.

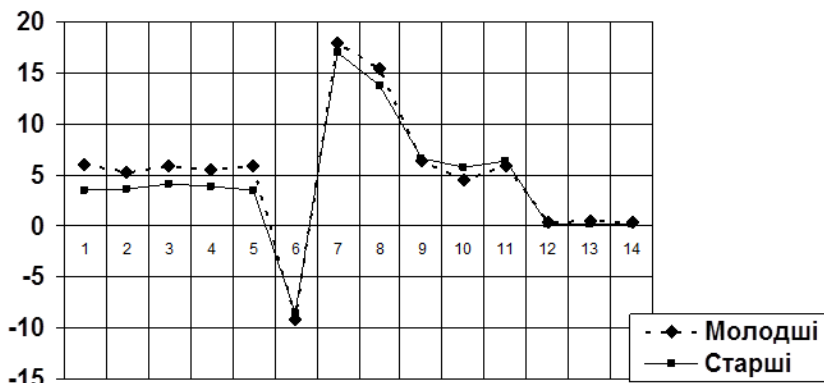
Гіпотеза дослідження. Молодші підлітки характеризуються помітно вищим рівнем особистісної готовності до безпечної поведінки порівняно з особами старшого підліткового віку.

Методи дослідження. Методика діагностики ступеня готовності до ризику («PSK», А. М. Шуберта); експериментальна методика І7 (опитувальник «Імпульсивність», 7-ма версія, автори С. Айзенк, Г. Айзенк, адаптація – Т.В.Корнілова, О.А.Долникова); методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса; методика діагностики особистості на мотивацію до уникання невдач Т. Елерса; шкала особистісної тривожності Г.М. Прихожан.

З метою вивчення вікових особливостей прояву ОГБП у підлітковому віці нами було проведено емпіричне дослідження. Вибірку дослідження склали учні 6-9 класів загальноосвітніх шкіл №45 та №28 м. Маріуполя Донецької області віком від 11 до 15 років. Загальна кількість досліджуваних – 204 особи. Для діагностики рівня ОГБП підлітків було використано авторську методику, розроблену на основі методу проєктивних ситуацій. Методика складалася з 10 ситуацій з життя школярів, у яких було представлено ризиковані і дуже небезпечні вчинки підлітків. Щодо кожної з ситуацій було наведено дві протилежні думки свідків або людей, які брали участь в обговоренні вчинку. Перша людина категорично засуджувала ризикований вчинок і, частіше за все, вимагала покарання учасників ситуації. Друга людина, навпаки, захищала та виправдовувала цей вчинок. Учні пропонували оцінити ступінь своєї згоди чи незгоди з кожним висловлюванням. Оцінювання проводилося за шкалою від -1 до 1 балу з градацією у 0,5 балів. Сумарною оцінкою всієї методики також є середнє значення всіх 10 ситуацій. Тобто, кінцевий результат також варіює у межах від -1 до 1 балу.

Окрім загального результату рівня ОГБП нами було виділено дві шкали – індивідуальна та колективна ОГБП. Це було зроблено за допомогою змісту самих ситуацій. З десяти наведених у методиці ситуацій п'ять складають шкалу індивідуальної ОГБП та 5 – колективної. У першому випадку у ситуації було описано небезпечну поведінку однієї особи, у другому – описано вчинки групи осіб. Результати у діапазоні від 0,5 до 1 балу свідчать про високий рівень ОГБП особистості. Результати у діапазоні від -0,5 до 0,5 балів відображають середній рівень ОГБП. І, нарешті, результати у діапазоні від -0,5 до -1 свідчать про низький рівень ОГБП учнів.

Для виявлення вікових особливостей прояву ОГБП у підлітково-му віці загальну вибірку досліджуваних було розділено на дві підгрупи. Першу підгрупу склали учні 6-7 класів віком від 11 до 13 років, другу – учні 8-9 класів віком від 14 до 15 років. Для перевірки наявності статистично значущих відмінностей було використано t-критерій Стьюдента. Співвідношення середніх профілів вказаних показників у групах молодших та старших підлітків можна побачити на малюнку 1.

Мал. 1. Співвідношення середніх показників ОГБП, готовності до ризику, тривожності та показників мотиваційної сфери у групах підлітків, розділених за віком.

Примітки: 1 - шкільна тривожність, 2 - самооціночна тривожність, 3 - між-особистісна тривожність, 4 - магічна тривожність, 5 – загальна тривожність, 6 - показник готовності до ризику за методикою Шуберта, 7 - рівень мотивації на досягнення успіху, 8 – прагнення до уникання невдач, 9 - показник ризику (експериментальна методика І7), 10 – показник імпульсивності (експериментальна методика І7), 11 – показник емпатії (експериментальна методика І7), 12 - індивідуальний показник ОГБП, 13 – груповий показник ОГБП, 14 – загальний показник ОГБП.

Як бачимо на малюнку 1., з перерахованих вище відмінностей найбільш помітними є різниця у рівнях тривожності, мотивації уникання невдач, а також імпульсивності. Знову ж таки, на графіку відмінності у рівнях ОГБП між двома групами не виглядають значними, але це може бути пов'язано з особливостями кількісного вираження цього фактору, його відносно малою варіативністю. Показники ризику на графіку демонструють майже повний збіг, що дає нам привід припускати, що невелика різниця у середніх значеннях цього показника не буде мати статистичного підтвердження.

Аналіз співвідношення середніх показників дозволяє зробити припущення про наявність значних відмінностей у прояві досліджуваних факторів у групах молодших і старших підлітків. Зокрема, бачимо біль високі значення показників тривожності у молодших підлітків, також вищі результати у цій групі за показниками мотивації, спрямованої на уникання невдач. Усі три показники ОГБП – індивідуальний, груповий та загальний показники – виявилися вищими також у молодших підлітків. Проте, у групі старших підлітків дещо вищими є показники готовності до ризику, емпатії та імпульсивності.

Статистичний аналіз дозволив виявити досить значну кількість вікових відмінностей прояву досліджуваних факторів. Результати цього аналізу представлено у таблицях 1., 2. і 3.

Таблиця 1.

Результати порівняння середніх показників ОГБП, готовності до ризику, тривожності та показників мотиваційної сфери у групах підлітків, розділених за віком

Фактори	M±m 1 група	M±m 2 група	p<
Шкільна тривожність	6,03±0,38	3,55±0,34	0,01
Само оціночна тривожність	5,2±0,4	3,6±0,29	0,01
Міжособистісна тривожність	5,8±0,4	4,1±0,3	0,01
Магічна тривожність	5,5±0,4	3,9±0,34	0,01
Загальна тривожність	5,8±0,4	3,5±0,33	0,01

Примітки: 1 група – молодші підлітки; 2 група – старші підлітки; M – середнє значення фактору; m – статистична помилка; p< – рівень статистичної значущості показника t-критерію Стьюдента.

Перше, на що слід звернути увагу, це значне переважання у молодшому підлітковому віці рівня тривожності (рівень статистичної значущості - $p \leq 0,01$), при чому усіх її видів, що було діагностовано за

допомогою шкали особистісної тривожності Г.М. Прихожан. Тобто, ми спостерігаємо стійку тенденцію до зниження рівня тривожності протягом підліткового віку. Це зумовлено поступовим переходом особистості від дитинства до дорослості, який відбувається у цьому віці. Підліткам притаманний підвищений інтерес до себе, своєї особистості. У підлітковому віці відбувається активний процес самопізнання, корекції самооцінки. На самому початку цього шляху самопізнання – у ранньому підлітковому віці – діти відчують підвищене відчуття тривоги у ситуаціях спілкування з однолітками, у шкільних ситуаціях, а також безпосередньо у питаннях оцінки самого себе (міжособистісна тривожність) [7, 9, 12]. З мірою дорослішання стосунки у колективі підлітків в цілому нормалізуються, як правило, кожен знаходить, так би мовити, свою нішу у суспільстві, в оточенні. У підлітків формується відносно стійке коло спілкування. Вони стають, так би мовити, більш впевнені у своєму оточенні, тому і відбувається зниження міжособистісної тривожності.

Самооцінка підлітків з віком також стає більш стійкою, менше підлягає зовнішньому впливу. У процесі розвитку самооцінки центр уваги підлітків поступово переноситься від зовнішньої сторони особистості до її внутрішньої сторони, і у результаті людина самовизначається як особистість на більш високому рівні [10]. А це, у свою чергу, детермінує зниження рівня тривожності, пов'язаної з оцінкою підлітком самого себе.

Магічна тривожність передбачає переживання страху і тривоги у ситуаціях, пов'язаних з містичними ритуалами, потойбічними силами. Високий рівень цього виду тривожності є характерним для дитячого віку, коли діти ще вірять у правдивість казок, існування вигаданих героїв, привидів. З віком, як правило, ставлення підлітків до подібних речей стає більш скептичним, що і пояснює закономірне зниження магічної тривожності протягом підліткового віку.

Слід зазначити, що найвищий коефіцієнт відмінності отримано за показниками шкільної тривожності. Що стосується цього виду тривожності, то її поступове зниження у підлітковому віці зумовлено тим, що з мірою дорослішання ситуації навчання поступово втрачають пріоритет для підлітків. Це підтверджується насамперед тим, що, згідно вікової психології, навчання вже не є провідним видом діяльності у цьому віці. На перший план виступає спілкування з однолітками, а згодом вагоме значення набуває професійне самовизначення. Тому у 14-15 років безпосередньо шкільні ситуації вже не викликають такого відчуття тривоги, як, наприклад, у 11 або 12 років.

Таблиця 2.

Результати порівняння середніх показників готовності до ризику та показників мотиваційної сфери у групах підлітків, розділених за віком

Фактори	M±m 1 група	M±m 2 група	p<
Готовність до ризику (методика RSK)	-9,16±2,01	-8,55±1,91	-
Мотивація на досягнення успіху	17,89±0,44	17±0,46	-
Мотивація на уникання невдач	15,32±0,56	13,81±0,55	-
Ризик (методика I7)	6,4±0,2	6,6±0,2	-
Імпульсивність (методика I7)	4,5±0,3	5,7±0,3	0,01
Емпатія (методика I7)	5,9±0,2	6,4±0,2	-

Примітки: 1 група – молодші підлітки; 2 група – старші підлітки; M – середнє значення фактору; m – статистична помилка; p< – рівень статистичної значущості показника t-критерію Стьюдента.

Наступним показником, що має виражену вікову динаміку у підлітковому віці, є імпульсивність. Але тут спостерігається інша картина: у старших підлітків рівень імпульсивності вищий, аніж у молодших підлітків. Слід зазначити, що імпульсивність в цілому є однією з характерних рис підліткового віку як кризового [5, 6, 10-12]. З мірою дорослішання підлітки усе більше прагнуть до самостійності, незалежності. Це зумовлює відмову від багатьох правил, прагнення робити те, що хочеться. Такі зміни, у свою чергу, призводять до того, що підлітки усе менше обмірковують свої вчинки, а починають діяти під впливом моменту і ситуативних бажань. З часом така поведінка стає звичною, імпульсивність стає важливою рисою особистості підлітка.

Таблиця 3.

Результати порівняння середніх показників ОГБП у групах підлітків, розділених за віком

Фактори	M±m 1 група	M±m 2 група	p<
Індивідуальна ОГБП	0,45±0,05	0,16±0,06	0,01
Групова ОГБП	0,36±0,05	0,13±0,07	0,01
Загальна ОГБП	0,399±0,04	0,14±0,06	0,01

Примітки: 1 група – молодші підлітки; 2 група – старші підлітки; M – середнє значення фактору; m – статистична помилка; p< – рівень статистичної значущості показника t-критерію Стьюдента.

Найважливішою для нашого дослідження є наступна виявлена різниця між групами молодших і старших підлітків. Це різниця у рівнях враженості ОГБП. Як бачимо, рівень ОГБП у групі молодших

підлітків є вищим за всіма трьома показниками. Отже, зважаючи на рівень значущості отриманої різниці ($p \leq 0,01$, і навіть $p \leq 0,001$), ми можемо говорити про те, що ОГБП має певну динаміку у підлітковому віці. Ця динаміка виражається у суттєвому зниженні готовності особистості діяти безпечним чином.

Важливим також є те, що, як ми вже зазначили вище, разом зі зниженням рівня ОГБП у підлітковому віці відбувається також зниження рівня тривожності і підвищення імпульсивності (таблиця 1. і 2.). Це також підтверджує результати кореляційного аналізу, а саме, отриманий зв'язок ОГБП і тривожності. Отже, можемо припустити, що одним з факторів, що детермінують прояви безпечної поведінки у підлітків є тривожність, зокрема такі її види, як шкільна, міжособистісна і загальна. Тобто, дотримуватися правил безпеки підлітків спонукає відчуття тривоги за можливі негативні наслідки. Значне зниження цих факторів протягом підліткового віку може бути пояснено тим, що у цьому віці активно формується так зване відчуття дорослості. Підлітки прагнуть здаватися незалежними і самостійними. Таке відчуття самостійності часто їм дає порушення правил, яких їх вчили дотримуватися батьки і вчителі. Зокрема це стосується і правил безпечної поведінки. Як нам вже вдалося визначити раніше, підлітки скоюють небезпечні та ризиковані вчинки не заради підвищення свого авторитету у колективі, а через прагнення гострих відчуттів. Цілком імовірно, що з мірою дорослішання це прагнення гострих відчуттів стає сильнішим, тому спостерігається зниження рівня ОГБП підлітків.

Зупинимося також на тих факторах, вираженість яких суттєво не змінюється протягом підліткового віку. Не має статистично значущої різниці, але виявляє тенденцію до неї ($p=0,06$) різниця у рівнях мотивації, спрямованої на уникання невдач. Як бачимо у таблиці 3.21., у старших підлітків цей показник є дещо вищим порівняно з молодшими підлітками. Отже, підлітки 13-15 років менше стурбовані можливими невдачами у діяльності, а також меншу керуються острахом покарань у своїй поведінці. Можемо припустити, що така динаміка даного виду мотивації у підлітковому віці також пов'язана з розвитком відчуття дорослості і незалежності. Вчинки підлітків стають усе сміливішими, і можливий осуд цих вчинків з боку батьків або вчителів уже не є вагомою причиною для відмови від обраного стилю поведінки.

Слід зазначити також, що отримана тенденція зниження рівня мотивації на уникання невдач на фоні суттєвого зниження рівня ОГБП у підлітків також підтверджується отриманими раніше кореляційними зв'язками між цими двома показниками. Це дає нам

право називати даний вид мотивації підлітків у числі факторів, що мають вплив на рівень ОГБП у підлітковому віці.

Серед інших незначних відмінностей, отриманих у виділених вікових групах, слід зазначити незначне підвищення рівня готовності до ризику та емпатії, а також зниження у старших підлітків рівня мотивації на уникання невдач. Хоча названі відмінності і не отримали статистичного підтвердження своєї значущості, вони все ж допомагають зрозуміти цілісну динаміку досліджуваних нами факторів у підлітковому віці.

Отже, узагальнюючи результати порівняльного аналізу досліджуваних факторів у групах, розділених за віковим принципом, можна виділити наступні вікові особливості. Порівняно з молодшим підлітковим віком (11-12 років) старші підлітки (13-15 років) характеризуються значно нижчим рівнем тривожності. Імпульсивність, навпаки, значно підвищується протягом підліткового віку. Але найважливішим для нас є те, що виявлено значне зниження рівня ОГБП у старших підлітків. Зважаючи на отриманий нами раніше зв'язок рівня травмування з рівнем ОГБП, стає очевидною необхідність цілеспрямованого підвищення готовності до безпечної поведінки у цьому віці. Тому важливою перспективою подальших досліджень є розробка методики розвитку ОГБП у підлітків.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 336 с.
2. Безродний В. І. Психологічна готовність до безпечної поведінки / В. І. Безродний // Психологія : зб. наук. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2001. – Вип. 14. – С. 396–403.
3. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / под ред. Д. Б. Эльконина, Т. В. Драгуновой. – М., 1967. – 367 с.
4. Долецкий С. Я. Травматизм среди детей и подростков (новый подход) / С. Я. Долецкий // Ортопедия, травматология и протезирование. – 1988. – № 12. – С. 46–49.
5. Кондратьев М. Ю. Подросток в замкнутом круге общения / М. Ю. Кондратьев; Ин-т практической психологии. – М. ; Воронеж : НПО «МОДЕК», 1997. – 335 с.
6. Краковский А. П. О подростках / А. П. Краковский. – М. : Педагогика, 1970. – 271 с.
7. Лютова Е. К. Шпаргалка для взрослых. Психокоррекционная работа с гиперактивными, агрессивными, тревожными и аутичными детьми / Е. К. Лютова, Г. Б. Моница. – М. : Академия, 2000. – 190 с.
8. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова; РАН. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М., 1999. – 944 с.

9. Прихожан А. Н. Подросток в учебнике и в жизни / А. Н. Прихожан, Н. Н. Толстых. – М. : Знание, 1990. – 79, [1] с. : ил. – (Новое в жизни, науке, технике. Педагогика и психология; № 5).
10. Психология человека от рождения до смерти / под ред. А. А. Реана. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с.
11. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту / под ред. И. В. Дубровиной. – М. : Педагогика, 1987 –181 с.
12. Шаповаленко И. В. Психология развития и возрастная психология / И. В. Шаповаленко. – М. : Гардарики, 2005. – 349 с.

The article deals with the concept of personal readiness to the safe behavior, analyzes the characteristics of adolescents ages. The results of empirical research on the age characteristics of personal readiness to the safe behavior in adolescence. Statistically proved the existence of differences in the levels of personal preparedness for safe behavior and other personality characteristics between the groups of younger and older adolescents.

Keywords: *personal readiness to the safe behavior, risk, adolescence.*